

Ajalooline Võromaa

Teksti autor on Kalle Eller

Kogu meie maa ajalugu saab olla uurimise objekt ja mitte ainult inimese ja tema kultuuri ajalugu vaid ka meie looma- ja taimeriigi lugu selle laiemas mõttes kaasaegsel kujul - alates ajast umbes 13 tuhat aastat tagasi, see tähendab kui maa sulas välja mandrijää alt. Sama kehtib täiel määral ka Võro- ja Setomaa kohta.

Kõrvutades aga muid andmeid ning võrreldes seda kõike muu olustikuga jää-äärseil aladel, võib öelda küllaltki suure tõenäosusega, et inimene tuli otsekohe vahetult jää-äärrel. Jää-äärseil aladel on loomastik rikkam, seal leidub lahedaid võimalusi. Meiepoolne maailmaosa oli seks ajaks küllaldaselt asustatud, et mitte jätta tuhandeaastaseid inimtühje auke. Lihtsalt neist esimesist pole leitud jälgi - siiani.

Nii võime üsna kindlalt arvata, et tulevane Võro- ja Setomaa on inimese tegevuse tandriks juba 13 tuhat aastat. Ja vastavalt mandrijää taandumise suunale on nimelt Võromaa ja Setomaa see osa Eestist, kus inimtegevus on kestnud kõige kauem. Võromaa ajaloo seisukohalt on väga oluline Tamula asulakoht. See arvatakse tekkinuvat umbes 4200 aastat tagasi ja see koht oli asustatud järgneva umbes 800 aasta jooksul.

Tamula asula elanikkond ja üldse kogu varasem asustus sai elatist eelkõige kalapüügist, vähemal määral muidugi ka taimsest korilusest ning jahipidamisest. Läbi paari aastatuhande asus tollaste elanike asula eelkõige kalastaja seisukohalt soodsal kohal Tamula ääres. Kõrgustikel kasvavad põlismetsed olid tollal tagamaadeks.

Kuigi põlluharimise alged olid siin olemas juba hiljemalt 2500 aastat tagasi, kestis põhiliselt kalarahva elulaad läbi varasemate metalliaegade. Alles vanema rauaaja lõpupoole levis asustus koos tollal valitseva alepõllundusega ka veelahkmealadele. Just siis said alguse need ajad, mil kujunes välja kultuur ja elulaad mis oma põhijoontes kestis meie sugupõlve vanaemade ning emadeni välja. Kõik selle ajani olnu on meile suhteliselt kauge aeg.

Võro- ja Setomaa ajaloo mõistmiseks (või õigemini lähenemaks mõistmisele) on vägagi oluline küsimus läänemeresoome rahvaste igipõlisest jaotusest idapoolseiks ja läänepoolseiks. Läbi pikkade aegade on selline jaotus püsinud. Üldkäsitluse seisukohalt oleks läänepoolsed eelkõige soomlased ning kuralased - liivlased ning kogu läänepoolmik eestlasi. Idapoolsetena on mainitud karjalasi, vadjalasi ja vepsulasi. Ehk siis just nimelt vepsulased on selgesti ning vaieldamatult läänemeresoome ida rühma kuuluvad ning neid on võimalik kasutada omamoodi idapoolsuse etalonina. See tähendab, et kogu see idapoolsus on mõõdetav võrdluse läbi vepslastega, kuivõrd keegi sarnaneb või ei sarnane vepslastega.

Terav on see - läänepoolsuse ja/või idapoolsuse probleem eestlaste puhul ning veel iseäranis terav on see Võromaal. Setod oma rahvakultuuriga, eriti selle kandetala, laulutraditsiooniga on tunnustatult ikkagi läänemeresoome - ida esindajad või veelgi enam, nad kuuluvad ühtsesse pilti volga rahvaste ja seega siis kogu praeguse Põhja-Venemaa soomeugrilise põlisrahvastikuga.

Rauaaja esimese aastatuhandega kujunes eriti kontrastseks see jaotus idaks ja lääneks. Kalmekultuur nimelt on väga sarnane Lääne-Soomes, suuremas osas Eestist ning liivi aladel,

täiesti erinev aga idapool Peipsit ning Laadoga-Äänisjärve mail. Nii ka Võromaal: kalmed Mustjõe ümbruses on lokaalne variant eesti-soome-liivi üldisest kalmetüübist.

Alates ajast, mis algas tuhat viissada aastat tagasi on idapoolsel Võromaal ning Setomaal tegu sootuks teistsuguse kalmetüübiga, tuntud kääbaste nime all. Samal ajal ja osalt samades paikades ning mõnikord isegi kõrvuti on jätkunud kivikalmete traditsioon.

Kaua aega tõlgendati neid kääpaid slaavi kalmetena, sest samasugused olid samal ajal Peipsi järve taga ning Pihkva Emajõe ehk Velikaja tasandikul. Hilisem uurimine on välja toonud teatud suurel määral erinevused noist ning tugeva kahtluse all on sealsetegi kääbaste kuuluvus slaavi rahvastikule või siis ainult slaavi rahvastikule.

Hilisemal ajal kalduvad uurijad üha rohkem arvama, et nn. krivitši kääbaste üldtüüp oli kõnesoleval ajal, s.o. ajavahemikus 1500 kuni 1000 aastat tagasi kasutusel koguni kolme eri etnilist algupära rahvastiku osal. Seda kasutasid, eriti ala põhjaosas läänemeresoome hõimud, lõuna pool osalt vanemast balti keeli kõnelenud elanikkonnast ning osalt uuemast slaavi tulnukaist koosnev asurkond. Kõiki kalmeid on võimalik eristada kuid ainult teatud piirini ja mitte alati.

Võimalik, et muistne Võromaa elanikkond jagunes kaheks. Mismoodi, me ei tea. Kuid on võimalik, et ühed olid kuidagiviisi aga juba ammu harrastanud matmiskombeid, mis algupäraselt pärinesid läänest, mererahvaste maailmast ning teised olid sinnamaani säilitanud ürgvanad kombed ning nüüd siis, koos idapoolsete hõimudega, võtsid kiiresti ja otsustavalt ette muuta neidsamu kombeid.

Täielik tõde ei selgu ilmselt kunagi. Ajaks tuhat aastat tagasi oli kahe inimrühma matmiskombed tasandunud ning kujutasid endast tervikut. Samaks ajaks oli toimunud muidki olulisi muutusi. Ilmselt just samaks ajaks oli kihelkondade tekkimise algusjärg läbitud.

Kahjuks ei tea me muinaskihelkondade arvu ega piire, siinsete alade kohta ei ole säilinud sellist allikat nagu seda on Taani Hindamiseraamat Põhja-Eesti jaoks.

Alates ajajärgust 1100 aastat tagasi tuleb Võromaa ja Setomaa alade arengusse uus ja oluline tegur, mis siitpeale määrab paljusid asju; sageli domineerides, vahel vähem mõju avaldades kuid alati olles olemas. See tegur on olemas tänase päevani. Selleks on naabus Venemaaga.

Ei ole teada, kuidõrd laienesid 1030.-1062. aasta Tartuga ja Jaroslavlga seotud sündmused Võromaale. Arvata tuleb, et sõdade ja rüüsteretkede tallermaaks sai ka kogu Võromaa ning sõda veeres edasi-tagasi üle Setomaagi. Samasugused sõjad ning rüüsteretked näikse korduvat teatud vaheaegade järel hiljemgi kogu ajavahemiku jooksul 1200. aastani välja.

Teatavasti astuvad enamikus Eesti linnad ning maakonnad ajaloo traagilisse valgusse 13. sajandi veriste sündmuste läbi, mis on leidnud ühepoolset kirjeldamist Läti Henriku "Liivimaa kroonika" lehekülgedel ja mõnevõrra ka nn. riimkroonikais. Algas võõras õhtumaine "saksa" vallutus ja sellele järgnev ülevõim.

Nüüdseks teame, et Võromaa äärmises kagus valitsesid muistsed ristiusustamiseelsed matmiskombed veel selle piiskopkonna kui feodaalriigi olemasolu lõpukümnenditelgi. Meestele pandi hauda relvi kaasa nagu muistegi. Kas siin ei ole märke mingist hilisemast ning seejuures teistmoodi alistumisest.

Igatahes fikseerus 13. sajandi esimese poole jooksul Võromaa seisund kui osa Liivimaa konföderatsiooni kuuluvast Tartu piiskopkonnast. Fikseerus ka järgnevatiks sajanditeks Võro-Seto piir ja Setomaa kuulumine Pihkva riiki, selle liitmise järel Moskva suurvürstkonnaga edasikuulumine Venemaa koosseisu.

Võromaa ajalugu järgnevate sajandite jooksul on üldiselt samasugune kui ülejäänud Eestil. Liivi sõja ajal 16. sajandi lõpukümnenditel oli muidugi Võromaa kauem ja põhjalikumalt Vene võimu all kui ülejäänud Eesti osad, Ida-Võromaal oli kõige tugevamini tunda vene kiriku misjonitegevust. Poola ajal oli Võromaal kaks staarostkonda, Vastseliina ja Kirumpää ning läänepoolsed alad käisid Tartu alla. Rootsi võimu ajal aastatel 1630.-1700. oli Võromaa Tartu maakonna ääreala. Ka Põhjasõja ajal sattus Võromaa ennem Venemaa kontrolli alla kui läänepoolsed maakonnad.

Vene keisririigi võimu kindlustudes ja balti erikorra fikseerudes oli just Võromaa see, kus kristlus esmakordselt jõudis sügavamale rahvahulkadesse, seda Urvastes, pastor Quandti tegevusega seoses. Ses mõttes kujutaski 18. sajandi ja 19. sajandi algupoole Võromaa sügavate kontrastide piirkonda, olles ühelt poolt usuhullustuseni küündiva hernhuutluse kants ja teiselt poolt kant kus säilisid sügavuti mõnedki muinasusu elemendid ning palju vana kombestikku. Oli ju Võromaa see paik, kus vana oma usu eest oli peetud viimane lahing, seda rootsi ajal 17. sajandi keskel, mil astuti välja Pühajõe ikestamise, s.o. veskipaisude ehitamise vastu.

Võromaa arengus oli oluline etapp iseseisva maakonna loomine 18. sajandi viimase veerandi alguses; Katariina II valitsusajal, kindralkuberner Browne'i tegevuse tulemusena. Tuleb öelda, et ei enne ega pärast pole ükski n.ö. ülemalt poolt tulnud piiritõmbamine olnud nii õnnestunud. Kui kihelkondi mitte tükeldada, poleks võro keeleala ja selle kandjaid saanud paremini eraldada.

Selliselt Browne'i piir vastu tartlasi, piir vastu lätlasi, mõnes kohas võrokeste kahjuks ning ajalooline piir vastu setokeste ja Pihkva maid jõudis Võromaa lõppevasse kristlikku sajandisse.

Ajalooline Võromaa nagu me teda praegu mõistame eksisteeris ka ametlikult-administratiivselt kahekümnendate aastateni. Koosnedes kaheksast kihelkonnast, sealhulgas Rõuge kihelkonna lahustükist Lasva ümbruses, seega üheksast üksusest ongi seesugusena ajalooline Võromaa, Võro maa see, millega seoses on tõlgendatavad ning mõistetavad võro keel, võrokeste identiteet, kultuur ja erisugune mentaliteet.

Juba kahekümnendatest aastatest algasid administratiiv-territoriaalsed reformid, mis on erinevate riiklike korralduste sammudena jätkunud tänaseni. Kõigepealt loodi küll Eesti Vabariigi Petseri maakond, mille piiriks Võromaaga jäi üldiselt sajandeid kestnud ajalooline piir, väljaarvatud Luhamaa nulk, mis siis liideti Võru maakonnaga. Järgnesid Hargla ja Karula kihelkondade poolitamine seoses Valgamaa kujundamisega, Meeksi kandi äralõikamine ja liitmine Tartumaaga. Kuni 1940ndate aastateni iseenesest, suure nõukogude administratiivreformi 1949. aastal jäi Võromaa ilma ülalmainitud äralõigeteta püsima, toimus küll rida vallareforme, mis kihelkondlikku jagunemist suurel määral teisendasid ning kihelkonnasiseseid põliseid seoseid nõrgestasid.

Setomaal toimusid aga suured muudatused, sellised mis praeguseks on viinud setode etnilise terviklikkuse senise ajaloo kõige suuremasse ohtu. Petserimaa jagati kaheks ja suurem osa temast liideti Venemaa liiduvabariigiga. Ideeks oleks seejuures justnagu pidanud olema vene asustusala liitmine Venemaa külge, kuid tegelikult toimus eelkõige seto asustusala

tükeldamine. Kõigepealt oli nn. Eesti liiduvabariiki jäänud setode asuala lõigatud pooleks Petseri linna kohalt, kui Luhamaa nulk juurde arvata, siis sisuliselt kolmeks lahustükiks. Vene poolele jäänud seto külad kujutasid endast koguni nelja eraldi rühma.

Kui kogu nõukogude aja oli siiski võimalik vaba läbikäimine Setomaa eri osade vahel, siis praegu taasiseseisvunud Eesti ja Venemaa piiripoliitika tingimustes see enam nii pole. Esmakordselt ajaloos on setod reaalse piiriga түкeldatud.

Võromaal 1949. aastal loodud esialgsed "väikesed" rajoonid koondati küll järk-järgult suurematesse ühikutesse kuni praeguste Võru ja Põlva maakondadeni, nõukogude okupatsiooni aja lõpuni Võru ja Põlva rajoonid samades piirides. Seega on praegu võrokeste ajalooline territoorium, ajalooline Võromaa administratiivselt neljas maakonnas ning setode etniline maa-ala Eesti piires kahes maakonnas. See asetab mõlema kultuurilisele ning hariduslikule eneseteostusele teatud tingimused.